

Frelek, Stanisław

"Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku", Mieczysław Bandurka, Warszawa 1974 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 67/1, 144-147

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Mieczysław B a n d u r k a, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 210.

Praca M. B a n d u r k i skłania do refleksji metodologicznej. Problematykę podziałów terytorialno-administracyjnych zazwyczaj rozpatruje się dwojako — z historycznego punktu widzenia oraz tzw. zapotrzebowania społecznego. Historyczny sposób traktowania reprezentują m.in. St. A r n o l d, W. S e m k o w i c z, K. B u c z e k, M. B i s k u p, Z. G u i d o n oraz Zakład Atlasu Historycznego PAN. Stosują oni metodę rozwojową, progresywną, historyczną. Odmiernym sposobem podejścia jest metoda retrogresywna, w której ramy współczesnych podziałów terytorialno-administracyjnych ograniczają zakres terytorialny i problemowy rozpatrywanych zagadnień w przeszłości. Przykładem tego mogą być niektóre prace A. S t e b e l s k i e g o, R. R o s i n a, M. B a n d u r k i a także geografa A. J e l o n k a. O ile w pewnych zagadnieniach archeologii, etnografii, geografii, stosowanie bieżącego podziału polityczno-geograficznego staje się konieczne, o tyle w historycznych podziałach terytorialno-administracyjnych „uwspółcześnianie” wywołuje zamieszanie.

Z tego względu praca M. B a n d u r k i jest oczywistym nieporozumieniem. Autor rozpatruje „dzieje” ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku, co dla okresu sprzed 1919 r. jest fikcją. Autor ma wprawdzie poprzedników w takim traktowaniu rzeczy, ale A. S t e b e l s k i zawsze zastrzegał się, iż rozpatruje przyszłość ziem „dzisiejszego” (1929 r.) województwa łódzkiego, o czym nie zapominał również R. R o s i n, który swój krótki gruntowny historyczny szkic województwa zamieścił w wydawnictwie o rozwoju województwa łódzkiego w Polsce Ludowej. Charakter wydawnictwa (artykuł wstępny A. S t e b e l s k i e g o w I tomie „Rocznika Łódzkiego”, szkic historyczny R. R o s i n a w redagowanym przezeń wydawnictwie o charakterze oświatowo-wychowawczym) określał ramy terytorialne prac obydwu poprzedników M. B a n d u r k i. Ten zaś nie był tak ograniczony w postępowaniu i nie widać uzasadnienia dla rozbudowy sposobu traktowania tematu jego poprzedników.

Niemal 50% objętości pracy traktuje o sytuacji ziem późniejszego województwa łódzkiego w ustroju administracyjnym i podziałach terytorialnych Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego i podczas okupacji niemiecko-austriackiej. Autor kreśli szkic ustroju administracyjnego całego państwa dla uzasadnienia sytuacji Łódzkiego w XIX w. Byłoby lepiej, gdyby autor napisał nową pracę na temat ustroju administracyjnego i podziałów terytorialnych tych państw (do 1914 lub 1918 r.), w czym ma już poprzedników. Autor włożył dużo wysiłku w uzasadnienie swego poglądu, jednak efekt jest niewspółmierny do nakładu pracy.

M. B a n d u r k a przez określenie „zmiany administracyjne” rozumie wszelkie przekształcenia w ustroju państwowym ze względu na administrację, a przez „zmiany terytorialne” — różnice w przynależności administracyjnej poszczególnych terytoriów (osad, obiektów topograficznych itp.). Pierwsze rozumienie prowadzi go do określenia historii ustroju administracyjnego XIX i XX w. dla całego państwa (Księstwa, Królestwa), drugie natomiast ogranicza rozpatrywanie zmian do obszaru późniejszego województwa łódzkiego (zasadniczo wg stanu z 1973 r.). Autor idąc za A. S t e b e l s k i m w drugiej kolejności rozważa ustrój wymiaru sprawiedliwości (sądownictwo głównie cywilne). Problematykę gmin autor rozpatruje dopiero w rozdziale ostatnim, chociaż zostały wprowadzone w 1807 r. i mogłyby być traktowane jako odrębne podpunkty rozdziałów poprzednich.

Pod względem chronologii Autor wyróżnia następujący podział: 1. Księstwo Warszawskie (1807—1815); 2. Królestwo Polskie (1816—1914); 3. Pierwsza wojna światowa (1914—1918); 4. Województwo łódzkie w Polsce niepodległej (1918—1939); 5. Okupacja hitlerowska (1939—1945); 6. Ołszar województwa łódzkiego w Polsce Ludowej (1945—1973). Podział został dokonany według historii politycznej, co należy uznać za słuszne, ale trzeba też tej słuszności przestrzegać konsekwentnie. Okres Królestwa Polskiego

należy rozpatrywać od 1815 r., a nie od 1816 r., bo zgadza się to z jednolitością kryterium wyróżnienia. Gdyby przyjąć kryterium administracyjno-ustrojowe, w punkcie 4 należałoby przyjąć rok 1919, a nie 1918, jak autor słusznie uczynił. Powstaje propozycja czy okresu Księstwa Warszawskiego nie zamknąć na roku 1813, wyróżniając okres okupacji lat 1813—1815. Przecież już w 1813 r. wprowadzono pewne zmiany, a nade wszystko była to okupacja i stan wojenny. Rozwiązanie autora można jednakże przyjąć.

Podział na 6 departamentów (od 1809 na 10) Księstwa Warszawskiego różnił się od podziału na departamenty wprowadzone w okresie pruskim (od 1793 r.). Departamenty Księstwa miały wzory francuskie, natomiast kameralne departamenty pruskie dalekie były od powiewu rewolucji. Departamenty Księstwa nawiązywały do organizacji wojewódzkiej dawnej Rzeczypospolitej, a departamenty pruskie były jej zaprzeczeniem. Niekiedy mówi się, że dopiero województwa Królestwa stanowiły nawiązanie do dawnej organizacji sprzed upadku Rzeczypospolitej. Rozpatrując sprawę terminologicznie możemy ulec takiemu złudzeniu, jednak pod względem treści już departamenty Księstwa nawiązywały do organizacji województw sprzed rozbiorów. Gdyby autor rozpoczął swój zarys od upadku woj. sieradzkiego, łęczyckiego i rawskiego (zasadniczo w 1793 r.), mógłby wypłynąć problem likwidacji i kontynuacji ustroju administracyjnego.

Dzieje ustroju administracyjnego Królestwa Polskiego dzielą się na kilka podokresów. Przełomowym wydarzeniem jest powstanie listopadowe i wojna polsko-rosyjska, ruch spiskowy lat czterdziestych, powstanie styczniowe i I wojna światowa. Pozory kontynuacji dawnej Rzeczypospolitej po uchwałach wiedeńskich przysły wraz z upadkiem powstania listopadowego. Statut organiczny 1832 r. a następnie zamiana województw na gubernie w 1837 r. były wyrazem dążeń do unifikacji Królestwa Polskiego z Cesarstwem. Do 1845 r. istniało w Królestwie Polskim 8 województw (od 1837 guberni) zmniejszonych w 1845 r. do 5, ale w 1867 r. powiększonych do 10. M. Bandurka na s. 28 na mapie 3 pt. „Królestwo Polskie. Podział administracyjny w latach 1816—1844” w granicach Królestwa zamieszcza Kraków wraz z okręgiem tworzącym tzw. Rzeczpospolitą Krakowską. Umieszczenie tego terytorium w obrębie Królestwa nie ma pokrycia w tekście pracy, bowiem Bandurka nie mówi o procesie likwidacji departamentu krakowskiego z siedzibą w Krakowie i przeniesieniu siedziby woj. krakowskiego z Krakowa do Miechowa. Można sądzić, że autor postąpił za A. Borkiewiczem, który na mapie Królestwa zaznacza inną linią przebieg granic Księstwa Warszawskiego. M. Bandurka zrównał znaczenie granicy Księstwa i Królestwa na tym odcinku przerysowując ją za A. Borkiewiczem. Nie wydaje się, aby Bandurka chciał w ten sposób uwzględnić „prawo” cara do kontroli w m. Krakowa. Na następnych mapach autor opuszcza ten obszar i nie zaznacza go, co odpowiada wcieleniu go do Galicji.

Bandurka deklaruje, że w pracy swej unika interpretacji, a jedynie zamieszcza zbiór materiałów. W praktyce unikanie interpretacji okazuje się uciążliwe. Autor bardzo skąpo mówi o rozwoju sukiennictwa w Łódzkiem w początkach Królestwa a w ogóle pomija rozwój Łodzi w latach sześćdziesiątych XIX w. Przyczyny rozwoju Łodzi są różnorodne a składają się na nie zaplecze osadnicze, rozwój rynku w Rosji, ale również i cechy przedsiębiorców łódzkich, ich talenty, możliwości, walory fachowe i osobiste. Stosunki społeczne, analiza składu społecznego i zawodowego mieszkańców Łodzi, a szczególnie właścicieli kapitału, mogą dać wyjaśnienie źródeł znacznego awansu Łodzi w XIX w. uwiecznionego wyniesieniem miasta (istniejącego od 1414 r.) do stolicy województwa i miasta wojewódzkiego wydzielonego.

Administracja okresu powstania styczniowego została nakreślona zbyt szczupło a autor niewiele wychodząc poza ustalenia Stebelskiego nie uwzględniła dorobku historiografii na tym odcinku. Nie wspomniano w ogóle o żandarmerii narodowej, a sądownictwo ograniczono do trybunałów rewolucyjnych. Gdyby autor to ostatnie

zagadnienie potraktował trochę głębiej, uzyskałby bardziej zróżnicowane wyniki.

Podziały administracyjne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego można ująć w następującą tabelkę.

Tabela 1

Nazwy jednostek administracyjnych	Księstwo Warszawskie 1807 (1809)— —1815	Królestwo Polskie		
		1815—1844	1845—1866	1867—1914
		departamenty	6 (10)	—
województwa (od 1837 r. gubernie)	—	8	—	—
gubernie	—	—	5	10
obwody	—	40	—	—
powiaty	61 (100)	78	39	85

Widać z niej, że powiaty utrzymały się przez cały okres a ich liczba pozostawała prawie na tym samym poziomie (w latach 1845—1866 powiększono rozmiary jednostek administracyjnych, co równało się zmniejszeniu ich liczby). Po roku 1866 władze carskie dążyły do rozbudowy administracji zwiększając liczbę powiatów.

Okupacja niemiecko-austriacka okazała się zjawiskiem przejściowym i nie wywarła większego wpływu na ustrój administracyjny i podziały terytorialne II Rzeczypospolitej.

Właściwe dzieje województwa łódzkiego rozpoczynają się 2 sierpnia 1919 r., kiedy utworzono m.in. województwo ze stolicą w Łodzi. Podział terytorialny nawiązywał do okresu Królestwa Polskiego. Po zamachu majowym sanacja podjęła próbę nowego podziału administracyjnego. Przy Prezesie Rady Ministrów powołano Komisję dla Usprawnienia Administracji Publicznej, która prowadziła prace reorganizacyjne¹. Bandurka nie wspomina o przynależności do woj. łódzkiego powiatu słupeckiego włączanego w 1932 r. do powiatu konińskiego, ani też nie uwzględnia tego powiatu na mapie woj. łódzkiego w latach 1919—1938².

Na s. 79 autor zestawia powiaty należące do województwa łódzkiego w 1939 r. mówiąc, że ten stan przetrwał do wybuchu wojny. Nie uwzględnia jednakże przejścia do woj. łódzkiego powiatu koneckiego i opoczyńskiego z woj. kieleckiego z dniem 1 kwietnia 1939 r.³. Niezrozumiałe, dlaczego autor uwzględnił cztery powiaty wyłączone z woj. warszawskiego (kutnowski, łowicki, rawsko-mazowiecki i skierniewicki) z dniem 1 kwietnia 1939 r., a nie podał powiatów kieleckich. Nie znajduje również uzasadnienia podanie dla okresu 1918—1939 mapy województwa łódzkiego tylko dla lat 1919—1938. Dziwnym zbiegiem okoliczności zmiany obowiązujące od kwietnia 1939 r. znalazły się na mapie woj. łódzkiego dla okresu 1945—1973.

¹ Podział administracyjny państwa. Wnioski Komisji, Materiały Komisji [dla Usprawnienia administracji publicznej przy Prezesie Rady Ministrów t. V, Warszawa 1931, s. 169, mapa. O projektach reorganizacji podziału terytorialnego donosił Józef Wąsowicz w „Czasopiśmie Geograficznym” t. VI, 1928, s. 236—238; t. VII, 1929, s. 231—233; t. VIII, 1930, s. 151—152, 221. Por. S. Srokowski, Podział administracyjny Państwa, „Przegląd Geograficzny” t. X, 1930, s. 105—114.

² Por. E. Maliszewski, B. Olszewicz, Podręczny słownik geograficzny t. II: M—Z, Warszawa 1927, s. 469, hasło: Słupca; R. Rosin, Łódzkie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej, Warszawa 1970, s. 15.

³ M. W., Dalsza zmiana granic województwa w Polsce, „Czasopismo Geograficzne” t. XVI, 1938, s. 186; R. Rosin, op. cit., s. 15.

Najdokładniej został opracowany rozdział ostatni o woj. łódzkim w Polsce Ludowej; uwzględniono w nim wszystkie zmiany terytorialne miast, osad, gmin i powiatów. Najlepsza z map podająca podział administracyjny na dzień 1 kwietnia 1973 r. zamyka ten trudny temat.

Oceniając pracę M. Bandurki należy dojść do wniosku, iż próby „dorabiania” rodowodu województwu łódzkiemu muszą być uznane za chybione. Problem ten dość trafnie wyraził, ale nie rozwiązał, J. Dylík w pracy o wymownym tytule⁴. M. Bandurka uniknąłby zarzutu ahistoryczności, gdyby oparł swe rozważania na terytorium dorzeczy Proсны, Warty, Neru, Bzury i Pilicy, bowiem podkład fizjograficzny dla tak spornej kwestii jest prawie zawsze słuszny. Rozprawa jest ogromnie drobiazgową i widać w niej duży nakład pracy; mocno natomiast daje się odczuć brak interpretacji. Znaczenie użytkowe ma opracowany dość dobrze indeks miejscowości; co do literatury można by mieć zastrzeżenia. Śledzenie wywodów autora utrudnia umieszczenie przypisów na końcu tekstu. W sumie koncepcję pracy należy uznać za chybioną, natomiast bogactwo szczegółów i danych zmusza do podniesienia jej wartości materiałowej.

Stanisław Frelek

Janina Kulczycka-Saloni, Włodzimierz Spasowicz. *Zarys monograficzny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 222.

Ideologia i polityka obozu ugody w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym należą do zagadnień rzadko podejmowanych zarówno w dawniejszej jak i w nowszej historiografii. W monografiach i syntezach dotyczących tej epoki ustępy poświęcone „trójlojalizmowi” zawierają zwykle sporo ogólników, nierzadko formułowanych na podstawie obserwacji spoza zaboru rosyjskiego. Sytuacja Królestwa po stłumieniu powstania była przyczyną rozwinięcia doktryny rezygnacji z oporu, biernego podporządkowania się zaborcy, połączonego wszelako z usiłowaniami na rzecz zachowania narodowości. Taką postawę propagowali m.in. pozytywiści. Carska polityka represji odstręczała zwolenników aktywniejszej współpracy z Rosją, poczynania ich paraliżowała także perspektywa surowego sądu opinii społecznej. Niezależnie od swych intencji i form działania nie cieszyli się oni nigdy popularnością, a w publikacjach ogłaszanych po odzyskaniu niepodległości spotkali się niemal bez wyjątku ze zdecydowanym potępieniem¹. W niechęci do ugodowców — nawet skądinąd najbardziej zasłużonych — leży też przyczyna faktu, że literatura o Włodzimierzu Spasowiczu jest tak uboga. Lukę tę wypełnia w poważnej mierze praca Janiny Kulczyckiej-Saloni, pierwsza próba monografii o tej kontrowersyjnej postaci.

Autorka kontynuując swe wcześniejsze zainteresowania Spasowiczem² skupia uwagę na jego działalności naukowej, głównie jako krytyka i historyka literatury, o czym zresztą uprzedza w przedmowie. Wyraża też wiele wątpliwości metodologicznych na temat studium biograficznego, niezupełnie chyba słusznych wobec wielkiej różnorodności i żywotności tej formy opracowania naukowego³.

⁴ J. Dylík, *Województwo ze stolicą bez antenatów*, Łódź 1971.

¹ Dostyc typowe jest zdanie Jana Lorentowicza: „Włodzimierz Spasowicz, sławny adwokat petersburski, pisarz tyleż rosyjski, co polski, promotor „ugodowości”, która rozwinęła się później ku pohańbieniu imienia polskiego” (J. Lorentowicz, *Spojrzenie wstecz*, Kraków 1957, s. 50).

² Por. J. Kulczycka-Saloni, *Włodzimierz Spasowicz*, „Slavia Orientalis” t. XII, 1963, nr 2, s. 201—235; J. Kulczycka-Saloni, *Włodzimierz Spasowicz — krytyk i historyk literatury polskiej*, tamże t. XIII, 1964, nr 4, s. 395—421.

³ Por. T. Lepkowski, *Biografistyka: żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność*, KH LXXXII, 1975, nr 1, s. 100—109.